

Menselijkheid is een centraal begrip voor een humanist. Maar hij rechtvaardigt zijn menselijkheid niet met een beroep op God of op een gemeenschappelijke geschiedenis. Hij rechtvaardigt het begrip zelfs helemaal niet. Dat vindt de filosoof en kersverse Socrates-hoogleraar Jan Bransen een aantrekkelijke gedachte.

"Als humanist doe je in feite iets heel heroïsch. Je ziet onder ogen dat de Big Bang of een soortgelijke gebeurtenis het begin van alle leven inluidde. Je snapt dat een mensenleven niets meer is dan een stofje in het geheel, je snapt dat je bestaan geen duidelijk doel heeft. En toch zie je de zin in van zo'n leven. Dat vind ik mooi.

Ik ben geïnteresseerd geraakt in het humanisme omdat het de enige denktraditie is die een natuurwetenschappelijk wereldbeeld combineert met waardenrealisme, om het maar eens technisch uit te drukken. Naturalisme wil voor mij zeggen dat je geen beroep doet op heilige bronnen. Je wilt niet berusten in een verklaring waarin mysteries een rol spelen. Niet dat je denkt alles al te weten, maar je laat liever een onderzoeksvraag intact dan je te beroepen op mysteries. Met waardenrealisme bedoel ik dat je ervan uitgaat dat er waarde schuilt in de dingen zelf - een waarde dus die niet louter een projectie van ons is, maar die de dingen op een of andere manier ook echt, los van ons, hebben." Jan Bransen (1958), filosoof aan de Universiteit Utrecht en zojuist in Leiden aangesteld als Socrates-hoogleraar in de wijsgerige antropologie en de grondslagen van het humanisme, snapt dat hij hiermee wat uit te leggen heeft. Want het ligt voor de hand om te zeggen dat humanisten gewoon terugschrikken voor de kilte van die natuurwetenschappelijke,

onbekommerde wereld en daarom als een dulle allerlei waarden in die wereld gaan projecteren. Bransen, dit aanhorend, kiest voor de aanval. "Zo'n sceptische opstelling waarbij alles maar projectie is, doet geen recht aan onze dagelijkse, menselijke ervaring. De menselijke blik is overladen met waarden, je ziet ze zelfs waar ze niet zijn. Bij kinderen is dat heel duidelijk: die zien overal waarde en betekenis in. Naarmate je opgroeit 'onttovert' de wereld weliswaar wat, je leert relativeren, je begrijpt dat je soms teveel betekenis in iets zoekt. Maar je raakt nooit de bodem."

Hij zegt het nog anders: als je natuurkundige processen wilt begrijpen, kun je het prima stellen zonder een beroep te doen op waarden. Maar zodra je menselijke handelingen wilt begrijpen, lukt dat volgens Bransen niet meer. Want dan is 'menselijkheid' een woord dat je, als humanist, niet achterwege kunt laten. En door een daad 'menselijk' te noemen, ben je zowel aan het beschrijven ('dit is een daad van een mens') als aan het normeren ('dit is een daad een mens waardig'). Zo toon je een oriëntatie op waarden in je dagelijkse begrip van de wereld.

Kneuzingen

Die opstelling heeft een aantal lastige gevolgen. Bransen: "Stel dat je buurman zijn vrouw slaat. Je hoort de klappen, je ziet de kneuzingen, je schaamt je als je de buurvrouw bij de bakker tegenkomt. Naast een heleboel meer, stelt de buurman je zelfbegrip op de proef, want hij gedraagt zich in jouw ogen onmenselijk en is toch een mens zoals jij. Dat wringt. Dat moet je op een of andere manier gaan recht trekken, als je niet wilt concluderen dat de buurman géén mens is - en die conclusie zal een humanist zo lang mogelijk uitstellen. Kortom: je moet iets gaan doen. Misschien de buurvrouw aanspreken, of gelijk maar de buurman. De idee is hier dat het gedrag van anderen ons zelfbegrip op de proef stelt, en zelfs dreigt aan te tasten, als het heel erg afwijkend is van wat wij normaal vinden. Voor een humanist is het belangrijk om die behoefte aan zelfbegrip serieus te nemen, en tegelijkertijd onze gesprekspartners serieus te nemen. Daaruit volgt dat je de discussie moet opzoeken als bepaalde verschillen tussen jou en iemand anders je werkelijk treffen in je ideeën over menselijkheid."

Daarbij is het volgens Bransen de kunst om, in ieder geval in theorie, de mogelijkheid open te houden dat jij je vergist en dat de buurman gelijk heeft. De buurman zal natuurlijk wél met goede redenen moeten komen. Bransen: "Ik denk niet dat het hem lukt om me ervan te overtuigen dat het een menselijke daad kan zijn om je vrouw te slaan. Dat lijkt zo evident onjuist. Maar als het hem lukt, kan dat haast alleen maar zijn omdat de buurman iets heel dieps heeft begrepen van menselijkheid. Die mogelijkheid moet je als humanist principieel openhouden. Als humanist heb je namelijk het vertrouwen dat je begrip van de menselijkheid, van jezelf en anderen altijd valt uit te breiden. Dat het een eindeloze route is."

Pijnlijk

Op het moment van dit gesprek, nog geen week na de terroristische aanval op het WTC en het Pentagon, is de stelling dat een humanist alle daden wil begrijpen in termen van menselijkheid nogal moeilijk te verteren. Bransen, niettemin: "Iets moet die mensen gedreven hebben

Advertentie

Kan werken met mensen menselijker?

*Ja, met de opleiding Psychosociaal Werk -
Coaching & Counseling.*

BEGIN BIJ JEZELF, schrijf nu in en start januari 2002. Deze opleiding van het Europees Instituut is afgestemd op gezondheidszorg, bedrijfsleven, onderwijs en overheid.

Je leert mensen professioneler te begeleiden in uiteenlopende situaties. Daarbij ontwikkel je je persoonlijkheid en leer je een brug te slaan tussen het vaktechnische en het humane in je werk. De erkende trainers en docenten van ons instituut staan garant voor hoogwaardige kwaliteit. Wij bieden trainingslocaties in heel Nederland.

Het Europees Instituut, daar word je wijzer van.

De opleiding Psychosociaal Werk bestaat uit zes kortduurende en afzonderlijk naast de dagtaak te volgen gecertificeerde modules. De opleiding valt onder de gunstige nieuwe fiscale studiekostenregeling.

Voor brochure (020) 6 250 251 of:

Het Europees Instituut voor
Psychosociale Educatie
Postbus 15553, 1001 NB
Amsterdam
info@europeesinstituut.nl
www.europeesinstituut.nl

om te denken dat het de moeite waard was om zichzelf te pletter te vliegen. Ze hadden iets op het oog, dachten op een of andere manier dat het goed was om dit te doen, al was het maar voor henzelf. Wat voor verhaal zou dat kunnen zijn? Voor een humanist zou zo'n verhaal dus op één of andere manier moeten draaien rond het begrip menselijkheid. Nu denk ik dat we er vrij stevig vanuit kunnen gaan dat de daders zelf hun actie niet rechtvaardigden met een beroep op menselijkheid. Misschien waren ze gewoon gestoord, en in die zin onmenselijk - dat kan. Misschien beriepen ze zich op iets onmenselijks in de letterlijke, neutrale zin van het woord. Bijvoorbeeld op goddelijkheid. Goddelijkheid is op een bepaalde manier onmenselijk. Ik bedoel niet te zeggen dat een beroep op het goddelijke per se afkeurenswaardig is. Maar wel dat een menselijkheid die zich beroept op goddelijkheid in zekere zin onmenselijk wordt. Hoe dan ook, die terroristen zijn hoogstwaarschijnlijk niet doodgegaan met het idee dat menselijkheid de moeite waard is. En dat vind ik een heel pijnlijke gedachte."

Apen

Staan humanisten na 11 september niet ietwat in hun hemd met hun optimistische beeld van de mens? Bransen: "Dat optimisme van humanisten is niets anders dan een vertrouwen in het vermogen van mensen om te leren van hun fouten. Als het kalf verdronken is, dempt men de put, zogezegd. Het is bijna abject om dat te zeggen nu er zoveel doden zijn, maar dat is toch waar het op neer komt. Je kunt als mensheid beter uit iets slechts tevoorschijn komen. Hoe dan ook: die terroristen zijn mensen, net als wij. En dan gaat het erom wat je daarmee bedoelt te zeggen. Volgens mij niet dat de terrorist óók een moeder had, en dat we uiteindelijk allemaal van de eerste mensen afstammen. Bij een dergelijke historische zoektocht naar een fundament voor menselijkheid eindig je bij de apen - onderweg raak je het hele begrip kwijt waar het je om te doen was.

Vermoedelijk zou de terrorist zelf zeggen dat zijn daad inderdaad onmenselijk is. Dat je zijn handelen moet begrijpen in het licht van de goddelijkheid. Tja, daar kan en heeft een humanist niet veel op zeggen. Je kunt dan alleen nog maar opmerken dat die goddelijkheid hoe dan ook een menselijk medium behoeft. Zelfs heilige teksten worden immers door mensen geïnterpreteerd.

Voor humanisten kan alleen een verwijzing naar de toekomst voldoen, als de tijd die we hebben om het project van menselijkheid te realiseren. Dat vind ik aantrekkelijk aan humanisme, dat het niet reductio-nistisch is. Je voert je humaniteit niet terug op de apen, en niet op God. Humaniteit is een project, en daar zijn we alle zes miljard voor nodig."

Maar dat project van humaniteit kan dus ook mislukken? Bransen: "Je bent hier op deze aarde, en aan het einde van je leven kun je misschien oprecht zeggen: het is een goed, zinvol leven geweest. Als je dat pas achteraf kunt zeggen, loop je inderdaad het risico dat je oprecht moet constateren dat jouw leven juist tamelijk zinloos is geweest. Dat gevaar is er. Maar een humanist zal daaruit concluderen dat er iets is misge-

Humaniteit is een project, daar zijn we alle zes miljard voor nodig.

Goddelijkheid is op een bepaalde manier onmenselijk.

gaan tijdens de route, en niet dat het leven dús zinloos is. Het mooie is: als je dat risico durft te lopen, dus als je je leven wilt leiden op een manier waarop je aan het einde ervan nadenkt en zegt: 'mijn leven was de moeite waard' of 'mijn leven was niet de moeite waard', dan maakt precies dát feit dat het leven de moeite waard is. Want al moet je misschien concluderen dat de manier waarop je je eigen menselijkheid hebt vormgegeven eigenlijk niet strookt met je idealen omtrent menselijkheid, dan nog past het binnen een project van menselijk leven dat al slaagt door zijn poging te slagen."

Rotsige bodem

Humanisten zeggen volgens Bransen dus plompverloren dat menselijkheid de moeite waard is, omdat het de moeite waard is. Een verdere reden komt er niet. Is dat niet een cirkelredenering? Bransen: "Zeker, dat is circulair. Menselijkheid is een primitieve. Daar houdt het verklaren op, daar raak je rotsige bodem. Je kunt die menselijkheid natuurlijk wél uitleggen, zeggen: menselijkheid is belangrijk want het staat in verband met liefde, met patronen zien, met waarden ervaren. Maar je reduceert menselijkheid dus niet tot iets anders. Naturalisme dwingt je wél in die richting. Het wil dat je menselijkheid, of humaniteit, terugbrengt tot iets dat beter te vatten is in natuurwetenschappelijke termen. Een religie suggereert een verklaring voor het belang van humaniteit: je leven is de moeite waard omdat God het je heeft gegeven. God vindt jouw leven de moeite waard, dus moet jij dat ook vinden. Ook een circulaire redenering, waarbij de waarde wordt opgehangen aan een haakje uit de hemel. Want als je zegt: 'menselijkheid is belangrijk, want dat is Gods woord', dan is de volgende vraag natuurlijk: waarom is het woord van God dan belangrijk? En daarop zegt een religieus iemand: 'omdat het woord van God in zichzelf belangrijk is.' Ik bedoel, daar houdt dán de verklaring op - en een verklaring moet ook ergens ophouden, wil je niet in een eindeloze regressie verzeild raken. Ik denk dat je die regressie niet moet laten ontstaan, en ik vind dat zowel naturalisten als religieuzen wat dat betreft kwalijk opereren. Ze nemen namelijk beiden een houding aan waarbij ze lijken te accepteren dat menselijkheid een verklaring behoeft. Maar menselijkheid is zichzelf genoeg. Als je daar steeds maar een fundering voor wilt zoeken, dan begrijp je de relevantie van het verlangen naar menselijkheid niet." H

Op vrijdag 9 november spreekt Jan Bransen zijn oratie uit. Plaats: Groot Auditorium, Rapenburg 73, Leiden. Aanvang: 16.15 uur stipt.